

Veoma je brojna grupa radova koji se bave istraživanjem tema s područja ekonomskih nauka. Iz tog sklopa izdvojit ćemo nekoliko priloga koji tretiraju neke osnovne ekonomske pojmove i koncepcije klasične građanske ekonomske teorije.

O teoriji buržoaske eksploatacije, kako je izlažu francuski socijalisti-utopisti koji su prvi i upotrijebili izraz »eksploatacija čovjeka po čovjeku«, piše *A. Dragičević*.²⁶ Isti autor bavi se i pojmom profita u djelima klasičnih ekonomista.²⁷ Dragičević je također pisao i o nekim aspektima klasične marksističke koncepcije privredno produktivnog i privredno neproduktivnog rada, o Lenjinovim ekonomskim istraživanjima, te o pravu na rad i proizvod rada u teoriji utopijskog i naučnog socijalizma.²⁸ Suvremenim tendencijama u određivanju predmeta političke ekonomije buržoaskih ekonomista bavi se u svom radu *R. Lang*.²⁹

Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu svakako predstavlja vrijednu pravnu publikaciju. Objelodanjeni radovi u Zborniku značajan su doprinos obradi tema s područja pravnih i drugih društvenih nauka, posebno s njihova teorijskog aspekta.

Nada Kisić-Kolanović

INTERNATIONAL REVIEW OF SOCIAL HISTORY, 1976, 1-3.
Izdavač International Instituut voor sociale geschiedenis, Amsterdam

Kao i ranijih godina, veći broj radova objelodanjen i 1976. obrađuje povijest radničkog pokreta u Engleskoj, dok je manji posvećen i međunarodnim radničkim gibanjima u ostalim dijelovima Evrope i van nje. Od priloga koji obrađuju povijest socijalizma i radničkog pokreta u Engleskoj izdvojili smo tri, te će o njima biti i riječ. A zadržat ćemo se i na pojedinim člancima i studijama iz oblasti međunarodnog radničkog pokreta u ostaloj Evropi i van nje.

J. R. Dinwidy, predavač povijesti na Royal Holloway College, London, obradio je život i rad Charlesa Halla, jednoga od ranih engleskih socijalista. Autor smatra svoj rad pokušajem, u kome objedinjuje svu do sada manje-više poznatu literaturu o Hallu, služeći se pri tome iscrpno i sačuvanim suvremenim izvorima. Charles Hall rođen je godine 1738. ili 1739, studirao je i završio medicinu u Leydenu, pa i radio kao liječnik sve do kraja života u Engleskoj.

²⁶ *A. Dragičević*, Francuski socijalisti-utopisti o eksploataciji čovjeka po čovjeku, 1955, 3-4, 215-238.

²⁷ *Isti*, Teorija profita u klasičnoj buržoaskoj političkoj ekonomiji, 1955, 1-2, 74-83.

²⁸ *Isti*, Neki aspekti klasične marksističke koncepcije privredno produktivnog i privredno neproduktivnog rada, 1957, 2, 171-180; *Isti*, Lenjin kao ekonomist, 1970, 2, 109-115; *Isti*, Pravo na rad i proizvod rada (u teoriji utopijskog i naučnog socijalizma i praksi suvremenog društva) 1958, 3-4, 179-198.

²⁹ *R. Lang*, Suvremene tendencije u određivanju predmeta političke ekonomije sa strane buržoaskih ekonomista, 1956, 1-2, 5-21.

Potkraj života, ostavši udovcem, odlazi u London, gdje zbog nekih manjih neplaćenih dugova dospijeva u zatvor, iz kojega izlazi pred svoju smrt. Umro je godine 1825.

Već kao mlad čovjek, Hall se bavi socijalnim problemima, imajući napose, kao liječnik, brojne mogućnosti da upozna ljudsku bijedu iz njene najneposrednije blizine, a ponekad upravo i u najgorim oblicima. Kako je živio u malim mjestima, zapravo je liječnik sirotinje koju dnevno posjećuje i pomaže koliko je god mogao. Proučavajući na taj način socijalno stanje engleskih siromaha, nakon nekoliko godina Hall počinje pisati oveliku monografiju pod naslovom »O posljedicama civilizacije na mase«. Knjigu je objelodanio godine 1805. u Londonu, i ubrzo je doživjela i drugo izdanje a na početku 20. stoljeća je u izvacima prevedena i na njemački. Hallova temeljna misao, koja se kao crvena nit provlači kroz čitavo djelo, jest da u svijetu postoje samo siromašni i bogati. A ti bogataši nikako ne žele odustati od stečenog bogatstva, iako Hall smatra da bi pravilnija raspodjela dobara uvelike smanjila tadašnju bijedu koja manje-više vlada samo u Engleskoj nego i u čitavom svijetu. Zalaže se i za pravilniju diobu zemlje, pa su mu u tom pogledu donekle uzorom fiziokrati, iako ih nigdje u tekstu izrijeком ne spominje. Svakako je za njega zemlja bogat izvor koji omogućuje stjecanje većeg blagostanja. S obzirom na društvene odnose i na odnos spram prirodnijeg života uzorom mu je u neku ruku bio i Rousseau, a neke je revolucionarnije demokratske ideje, čini se, preuzeo od poznatog američkog pisca Tomasa Painea. Sve u svemu, bila je to manje-više bolja ili slabija kompilacija tadašnje literature, ali je djelo ipak značilo korak naprijed, iako su mnogi Hallovi pogledi bili i izrazito utopijski, jer je vjerovao u nekakvoga idealnog čovjeka, koji bi bio sposoban organizirati idealan društveni poredak. Djelo su suvremenici ocijenili kao izrazito ekscentričan rad, ali koji je, na svu sreću, bezopasan, mada su pojedinci ipak instinktivno osjetili da Hall s pravom uočava, a i naglašava, tadašnje velike socijalne razlike. Radnja je, svakako, zanimljiva, jer nas upoznaje s ideologijom jednoga ranog engleskog socijalističkog pisca, čiji rad je možda — što autor naglašava — donekle utjecao i na Marxa, iako ga, kao ni Engels, izrijeком ne spominje (2).

Student Sveučilišta u Birminghamu *J. A. Epstein* obradio je u minucioznoj napisanoj studiji jednu od zanimljivijih strana poznatoga čartističkog pokreta u Engleskoj, koji — započet 30-ih godina 19. stoljeća — doživljava najprije uspon, a nakon godine 1848. postepeno počinje odumirati i sasna nestaje 50-ih godina 19. stoljeća.

Riječ je u studiji o novinama *Northern Star* (Sjeverna zvijezda) koje su 18. studenog 1837. počele izlaziti u Leedsu. Njihov pokretač i idejni vođa bio je Edward Feargus O'Connor, poznat kao jedna od glavnih ličnosti čartističkog pokreta. Novine su izlazile jedanput tjedno, i to nedjeljom ujutro. Prema mišljenju autora, a to mišljenje su manje-više izražavali i suvremenici, svaki je novi broj bio velik korak naprijed, ne samo za čartistički pokret nego i za svo englesko radništvo. List, mada je bio čartistički, ipak je na svojim stranicama revno pratio i sva ostala zbivanja i pojave u radničkom pokretu Engleske. Tako je bilo podosta priloga o pokretima engleskih tkalaca, a značajni su bili i članci o velikim pokretima rudara, kojih je iz dana u dan bilo sve više i više. Veliki broj uvodnika pisao je lično O'Connor, upravljajući svoje radikalne poruke javnosti u obliku opširnijih i sažetijih pisama. Napose godine 1838, kad je i čartistički pokret sve jači i jači, imale su novine razmjerno i veliku

nakladu, te su prema statističkim podacima izlazile te godine u više od 30.000 primjeraka, da bi nakon toga naklada postepeno počela opadati, te su na kraju godine 1850. izlazile u svega 5000 primjeraka. O'Connor, kao jedan od glavnih suradnika a ujedno, jasno, i veliki promicatelj lista, bio je, sudeći po stanovitim prilozima, i veoma dobar psiholog. Objelodanjuje, naime, ne samo sve održane sastanke čartista nego i ostalih engleskih radničkih organizacija, i piše pri tom o istupu svakoga pojedinca, nazivajući ga punim imenom i prezimenom. Jasno da su upravo takvi podaci povećavali broj čitalačkog kruga, jer je svaki pojedinac bio više nego radostan, kad je saznao da je neki njegov, iako i manji istup, bio zabilježen u *Northern Staru*.

Osim O'Connora, u listu su surađivali i mnogi drugi poznati i manje poznati čartisti. Poznatiji su svakako bili O'Brien i Harney koji, mada ideološki baš nisu bili suglasni s O'Connorem, ipak su smatrali potrebnim da se pojavljuju na stranicama svoga lista. Suradnik je od 40-ih godina i Friedrich Engels, šaljući veće i manje vijesti, potpisujući se šifrom »Naš dopisnik«.

Godine 1844. list iz Leedsa prelazi u London, gdje izlazi do godine 1850, dakle do časa kada prestaje i djelovanje čartističkog pokreta. O'Connor se neko vrijeme bavio mišlju, i to od časa kada se list pojavljuje u Londonu, da bi novine sada trebalo da izlaze dnevno. No kako su trvenja među čartistima postajala iz dana u dan sve veća, a i materijalne prilike nisu baš bile najidealnije, ideja pretvaranja *Northern Star* iz tjednika u dnevnik pala je u vodu.

Na kraju svog rada autor, smatramo s pravom, zaključuje da je *Northern Star* odigrao značajnu ulogu s obzirom na jačanje i povezivanje engleskog industrijskog radništva oko sredine 19. stoljeća (1).

Robert G. Neville, istraživač »Odjela za obrazovanje« Sveučilišta u Leedsu, upravo dramatično iznosi na vidjelo pojedinosti o rudarskim nemirima u Yorkshireu, koji su na kraju završili teškim masakrom. Kako je od godine 1890. nadalje, cijena ugljena počela naglo padati, engleski su vlasnici ugljenokopa na sve moguće načine izigravali tu tešku ekonomsku situaciju. Ponajprije su, jasno, počeli snižavati rudarske plaće, što je izazvalo najprije manje pobune i nemire. Jedni od prvih izbili su u Yorkshireu, gdje je bilo i sjedište velikih ugljenokopa. No vlasnici su pošli i dalje, te su čak zatražili sniženje plaća od 35%, pa je zbog toga gotovo 300.000 rudara obustavilo rad. Rudari su ljeti 1893. izazvani takvim stavom vlasnika zaprijetili ne samo obustavom rada, nego i velikim općim štrajkom. Kako su vlasnici i dalje provodili svoje naumljeno snižavanje nadnica, štrajkaški se pokret širio sve više. Na nekoliko mjesta, veće i manje grupe štrajkaša ponašale su se izuzetno mirno, i nigdje nije bio povrijeđen javni mir i red. Ali u rujnu godine 1893. počela su masovnija gibanja, a uslijedili su i pojedinačni ispadi. Rudari su nakon toliko dugog vremena bili potpuno izmučeni, ne samo glađu, nego i moralnim pritiskom, a osim toga je veliki broj bio i gotovo bez ikakvih materijalnih sredstava, pa je njihov revolt bio samo logična posljedica nastalog stanja. Budući da su pobune učestale, uplašeni su vlasnici zatražili ne samo pomoć policije, nego čak i vojske. I sada je uslijedilo ono najstrašnije. Vojska — imajući samo bojeve metke — počela je pucati u nenaoružanu masu. Najgore je bilo nedaleko od mjestanca Featherstonea, gdje su bili veliki ugljenokopi, pa je zbog pucanja u masu bilo i dvoje smrtno ranjenih a više od deset ih je zadobilo teže i lakše ozljede. Taj nečovječan postupak izazvao je još veće ogorčenje, pa je tek nakon nekoliko dana nastupio mir, a masakr kod Featherstonea ušao je u povijest kao još jedan krvav doga-

đaj, ravan manje-više onome, koji se zbio kod Peterlooa godine 1819, kada je također vojska pucala na goloruko englesko radništvo.

Završavajući taj rad, autor utvrđuje da su događaji u Yorkshircu još dugi niz godina bili predmet prepričavanja, i to ne samo među rudarima, nego i među njihovim simpatizerima. A oni koji su se sjećali tih rudarskih nemira, ustanovili su da je, na žalost, tek smrt dvojice rudara natjerala vlasnike da ipak ponešto odstupe od svojih namjera, te su usvojili zahtjeve rudara da nakon dolaska na posao dobiju iste nadnice, koje su imali i prije izbijanja štrajka godine 1893. Iako uspješno završen, štrajk 1893. bio je i ostao zapisan krvavim slovima u povijesti rudarskih štrajkova u Engleskoj (3).

Napominjemo da je objelodanjeno još nekoliko priloga iz povijesti radničkog pokreta Engleske, kao i pokreta za promjenu ekonomskog stanja u Engleskoj potkraj 17. i na početku 18. stoljeća (1).

Prelazimo na radove koji obrađuju povijest međunarodnoga radničkog pokreta, pa smo između njih odabrali one koji, gledano sa šireg aspekta, mogu manje-više zanimati i jugoslavenske istraživače.

Hans Norbert Lahme, sa Sveučilišta Odense, razradio je u ovcem članku postanak, razvoj i prestanak njemačkog socijaldemokratskog radničkog društva u Kopenhagenu, njegove veze i utjecaj na danski radnički pokret. Autor na početku članka ustanovljuje da su potkraj 19. i na početku 20. stoljeća postojala u Kopenhagenu tri njemačka radnička udruženja, od kojih zapravo nijedno sve do sada nije nigdje s povijesnog gledišta obrađeno. Navedena društva postojala su u ovom vremenskom rasponu: »Njemačko socijaldemokratsko radničko društvo« postojalo je od 1875. do 1877, »Njemačko čitaoničko društvo« od 1887. do 1891, i »Njemačko radničko društvo 'Naprijed'« od 1894. do 1914. Teškoće za obradu svakako postoje, ponajviše zbog toga što je sačuvana dokumentacija razmjerno oskudna, a uz to i rasrkana na nekoliko strana. U kopenhaskoj radničkoj knjižnici i arhivu sačuvana je prilično obimna dokumentacija o radu društva »Naprijed«. Sudeći po toj građi, društvo je bilo zastupnik malo-građanske ideologije i nije, prema tome, utjecalo na razvoj socijalističkih ideja ni u Kopenhagenu a kamoli u ostaloj Danskoj. O »Njemačkom čitaoničkom društvu« sačuvano je veoma malo dokumenata, stanovit broj je u amsterdamskom institutu i čeka svoga, ne samo istraživača nego i obrađivača. Ali najstarije je društvo i najzanimljivije i donekle je utjecalo na dalje širenje socijalističkih ideja u Danskoj. Autor je prikupio maksimalan broj činjenica iz ondašnje socijaldemokratske štampe Danske, a ponešto i iz tadašnje socijaldemokratske štampe Njemačke. Prikupivši sve te činjenice, razradio je društvenu povijest ustanovivši, uz ostalo, da je prva vijest o sazivanju njemačkih socijalista, koji su živjeli u Kopenhagenu, bila objelodanjena u kopenhaskom listu *Social-Demokraten*, 9. rujna 1875. Tu novinsku obavijest poslao je kopenhaskim novinama njemački socijalist Klein, koji je također živio u Kopenhagenu. Obavijestio je svoje drugove da namjerava održati predavanje o radničkom pokretu u svijetu i u Danskoj, te moli sve zainteresirane da u što većem broju prisustvuju njegovom izlaganju. Predavanje je bilo održano 10. rujna iste godine i naišlo je na zamjeran odaziv. Klein je upoznao slušatelje s idejom osnivanja njemačkoga socijaldemokratskog radničkog društva u Kopenhagenu. Ideja je bila jednoglasno prihvaćena, konstituiran je privremeni odbor, i prešlo se smjesta na sastavljanje društvenih pravila. Kako je, na sreću, upravo i taj društveni pravilnik sačuvan, saznajemo da je glavni društveni cilj bio održavanje preda-

vanja i diskusija o aktualnim pitanjima socijalnih, političkih i kulturnih gibanja u radničkim pokretima. Uz to su članovi društva namjeravali kontaktirati i s danskim socijalistima, prenoseći im svoja iskustva i rezultate. Isprva je suradnja bila veoma dobra, no ubrzo su nastale neke nesuglasice između Kleina i nekih glavnih danskih socijalista. Danci su, naime, tvrdili da je Klein policijski agent, i da s vremena na vrijeme denuncira vlastite i ostale drugove. Je li to bila istina, autor članka ostavlja otvorenim pitanjem, jer mu dokumentacija za taj navod ne daje odgovor. Ali je Klein ubrzo nestao iz Kopenhagena, pojavivši se ponovo nakon 80-ih godina. Svakako je i Kleinov nenadani odlazak ubrzao prestanak društva, koje je za svog kratkog djelovanja ipak bilo jedno od značajnijih središta posredstvom kojeg su danski socijalisti stupili u direktan kontakt s ideolozima tadašnje njemačke socijaldemokracije. Posljednji sastanak društvo je održalo godine 1878.

Svakako je taj isječak iz povijesti međusobnih veza danskih i njemačkih socijalista, iako mali ali vrijedan prilog koji, uz to, otkriva mogućnosti i daljnjeg i dubljeg proučavanja dansko-njemačkih veza.

Kao prilog članku objelodanjen je potpun tekst društvenog statuta i poziv E. W. Kleina na jedan sastanak (2).

Philip S. Foner, profesor povijesti Sveučilišta Lincoln u Pensilvaniji, obradio je u oveloj sveobuhvatnoj, dokumentarnoj studiji protestne akcije u Americi protiv Bismarckovih antisocijalističkih zakona u Njemačkoj. Taj zakon stupio je na snagu u listopadu godine 1878. obnavljajući se svake dvije godine do 1890. Autor počinje studiju kraćim uvodom, u kome nas upoznaje s Johnom Swintonom, američkim novinarom, koji je bio veliki simpatizer socijalista. Njega nekim povodom Friedrich Engels u pismu Bebelu naziva čak »američkim komunistom«. Swinton je ljeti godine 1880, nakon uspješnih akcija u Americi protiv »bizmarkizma«, krenuo na put po Francuskoj i Engleskoj. U Engleskoj je imao sastanak s Marxom, jer je od njega lično htio saznati pojedinosti o prilikama u Njemačkoj nakon stupanja na snagu Bismarckovih antisocijalističkih zakona. Marx mu je spremno odgovarao na postavljena pitanja, a Swinton je zatim, nakon povratka u Ameriku, objelodanio u rujnu 1880. taj interview u newyorškim novinama *The Sun* (Sunce). Jedan primjerak poslao je i Marxu, koga je smatrao jednim od najznačajnijih ličnosti svoga vremena. Marx mu je, zahvalivši, odgovorio opširnijim pismom, u kome mu predlaže izdavanje »Kapitala« i na engleskom jeziku, a upoznaje ga u istome pismu još detaljnije s prilikama u Njemačkoj, iz koje je upravo u posljednje vrijeme bio primio mnoge nove vijesti. Saopćava Swintonu da, iako su se prilike pogoršavale iz dana u dan, njemački socijalisti nikad neće odstupiti od svoje ideologije. U istom pismu moli Swintona da bi se u Americi svakako pojačali antibizmarkovski istupi. Ukoliko bi takve akcije Swintonu uspjele, odnosno ukoliko namjerava bilo šta pokrenuti, neka se poveže s Friedrichom Sorgeom, posljednjim tajnikom I internacionale, koji već duže vrijeme živi u Americi. Sorge je, svakako, bio najpodesnija ličnost za dobivanje podataka o prilikama u Njemačkoj, odakle je i Sorge, kao i Marx, neprekidno primao vijesti. U vrijeme kad je Marx pisao Swintonu, emigracija njemačkih socijalista bila je dobrobrano porasla, a uz to je iz Njemačke bilo prognano i četrdeset osam viđenijih rukovodećih ličnosti pokreta.

Nakon toga uvoda, autor u tri manja poglavlja kronološkim slijedom obrađuje zbivanja u Americi od godine 1876. nadalje, tj. do časa kad je bila osnovana

američka Socijalistička radnička stranka. Stranka, odnosno njeni članovi bili su zadojeni ponajviše lasalijanstvom, pa su se marksisti manje-više držali po strani. No, s obzirom na akcije, koje će biti vođene protiv »bizmarkizma«, nekako su jedni i drugi ipak nastupali zajednički. Amerikancima su se s vremenom pridružili i pojedini njemački socijalisti, koji su se u tome času nalazili u Americi.

U drugom poglavlju obrađeni su pojedini protestni mitinzi, koji su u znak protesta protiv antisocijalističkih zakona u Njemačkoj održani manje-više u svim većim gradskim središtima u Americi na čelu s New-Yorkom i Chicagom. Za svoje navode autor se koristi podacima iz suvremene američke štampe, i socijalističke i protivničke. Napose je detaljno javnost o svim zbivanjima obavještavao čikaški list *The Socialist*. On je na svojim stranicama revno bilježio sve protestne sastanke, koji su se manje-više redovito počeli održavati od 18. siječnja 1879. nadalje.

Jedan od najvećih sastanaka, osim u Chicagu, održan je u New-Yorku 22. veljače 1879. Glavni je govornik bio spomenuti američki novinar John Swinton. Njegov nastup bio je zapažen, a čitav govor — oštro upren protiv Bismarcka i njemu sličnih — odštampan osim u novinama i kao zasebna brošura. Swinton je u govoru naglasio »da kada je tijelo slobode bilo na kome mjestu ranjeno, onda i svi ostali udovi jako pate«. Prisutnima, kojih je bilo više od 3000, bilo je sasvim jasno da se ta rečenica nije odnosila samo na prilike u Njemačkoj, nego da je aludirala i na prilike u Americi. Najdetaljnije je njujorški sastanak komentirao njujorški list *New-Yorker Volks-zeitung*. Te novine izdavao je poznati marksist, profesor Adolph Douai, koji je i kasnije bio živo angažiran u akcijama protiv »bizmarkizma«. Čak je i antisocijalistički *New-York Times* komentirao taj toliko uspješan miting.

U trećem, zaključnom poglavlju Foner se pozabavio i agitacijom njemačkih socijalista, koji su u tu svrhu bili delegirani iz Evrope radi propagande u Americi. Ideju za takvu agitaciju dao im je Charles Stewart Parnell, poznati irski vođa — borac za slobodu Irske. On je u toku 1880. boravio u Americi, gdje je osim s Ircima kontaktirao i sa slobodoumnim Amerikancima, koji su se zalagali za oslobođenje Irske. Parnell je svugdje bio primljen s velikim simpatijama, i prikupio oveće novčane svote radi propagande u domovini. Za tu uspješnu Parnellovu agitaciju saznali su njemački socijalisti u emigraciji. Velik dio ih se tada nalazio u Švicarskoj, te su okupljeni na prvom ilegalnom partijskom kongresu ljeti 1880, u Wydeni, zaključili da upute jednu delegaciju u Ameriku. Na istom kongresu izabrana su smjesta dva delegata, i to Friedrich Wilhelm Fritzsche i odvjetnik Vierreck, koji je prema nekim, doduše nepouzdanim, izvorima bio nezakoniti sin cara Wilhelma. Fritzsche je bio općepoznata ličnost, te se o njem veoma pohvalno izražava i Marx, i to u svom poznatom interviewu, koji je u siječnju godine 1879. objelodanjen u tadašnjem listu *Chicago Tribune*. Marx ističe — govoreći o Fritzscheu — da je on jedan od najpoznatijih njemačkih socijalista, te stoga nije ni čudo da se odmah našao na listi četrdeset osam protjeranih ličnosti iz Njemačke.

Fritzsche i Vierreck boravili su u Americi od početka veljače do kraja travnja 1881. Posjetili su sve veće gradove i, kao i Parnel, svugdje su bili primljeni s velikim simpatijama. Ali tadašnja štampa nije pridavala veliku važnost tome boravku, a nije mnogo ni komentirala održane sastanke od kojih je jedan od najuspješnijih održan u ožujku 1881. u Bostonu. Na njemu je najprije govorio

Fritzsche, ocrtavajući detaljno prilike u Njemačkoj; kao slijedeći govornik ponovo se javlja Swinton, napadajući, kao i ranije, sve Bismarckove postupke. Nastupio je i Wendel Philips, poznati borac iz građanskog rata. Osim toga je Wendel bio i borac za crnačka prava, a istupao je svakom prilikom svugdje gdje je smatrao da su ljudska prava bila povrijeđena. Bostonski sastanak naišao je ipak na velik odjek, detaljno je bio opisan u listu *Sozialdemokrat*, koji je, kao ilegalan partijski list njemačke socijalne demokracije, izlazio u Zürichu. O sastanku je primio detaljne podatke i Friedrich Engels, a nekoliko godina kasnije pozabavio se s povijesnog gledišta bostonskim sastankom i Morris Hillquit, povjesničar američkog socijalizma, koji je godine 1910. objavio opsežnu monografiju o povijesti socijalizma u Sjedinjenim Američkim Državama (*History of socialism in the United States*). Hillquit u svome djelu naglašava da je propaganda protiv »bizmarkizma« pozitivno odjeknula u Americi i izazvala jačanje socijalistički orijentiranih pristaša, koji su se otada i počeli sve više aktivirati, pa je upravo ta komponenta zbližavanja i suradnje međunarodnih radničkih snaga bila i jedna od najznačajnijih tekovina svih radničkih akcija u Americi od 1878. do 1881. godine.

Na sastanku Njemačke socijaldemokratske partije, održanom godine 1883. u Kopenhagenu, značenje tih akcija i agitacionog putovanja Fritzschea i Vierrecka naglasio je i August Bebel istaknuvši da su oni, uz to, prikupili i znatna materijalna sredstva za uspješnu propagandu koja je potrajala neko vrijeme.

Svakako, Fonerova je rasprava vrijedan prilog, koji osvjetljava međunarodne radničke odnose potkraj 19. stoljeća između Evrope i Amerike, iznoseći na vidjelo i brojne podatke iz tadašnje američke štampe uz materijale iz novije američke literature o istom problemu (1).

Thomas R. Lykes, profesor povijesti na Sveučilištu Loyola u Chicagu, detaljno je obradio agrarne štrajkove u talijanskoj pokrajini Parmi, godine 1907. i 1908. Autor se za svoj rad gotovo isključivo koristio prvorazrednim izvornim materijalom, u prvom redu tadašnjom talijanskom radničkom i socijalističkom štamptom. Ne mimoilazi ni najnoviju talijansku literaturu, posvećenu ne samo radničkim gibanjima u pokrajini Parmi već i daleko van njenih granica.

Autor uvodno ustanovljuje da je uoči prvoga svjetskog rata i u Italiji prevladao reformizam u socijalističkom pokretu, i da je velik broj socijalista bio spreman na kompromise s buržoazijom. Dalje utvrđuje da istodobno ipak jača revolucionarni sindikalni pokret, a napose u Parmi i okolici dobiva i svoju konkretizaciju, i to u času, kad je u veljači 1907. postao tajnikom radničke komore Alceste de Ambris. On je bio poznat kao agresivan i revolucionaran sindikalist, ali je ipak u odlučnom momentu iznevjerio svoje drugove, o čemu će i kasnije biti riječ. Kako su, međutim, u to vrijeme, a postepeno i ranijih godina počeli i u poljoprivredi Italije prevladavati kapitalistički odnosi, tj. uvođenje strojeva za poljoprivredne poslove, mnogi su veleposjednici zapošljavali sve manje nadničara, zbog čega se brojčano povećavao poljoprivredni proletarijat. No i ona radna snaga koja je bila zaposlena radila je u izuzetno mizernim uvjetima. Rad na poljima ponekad je trajao i više od 13 sati, a nadnica je bila sve niža i niža. Veoma loši radni uvjeti bili su i u pokrajini Parmi, a sve veće otpuštanje radne snage izazvalo je i izbijanje ovećeg štrajka čiji je začetnik, a i voda, bio de Ambris. Štrajk je izbio 15. svibnja 1907. i bio je brzo završen, jer su začudo poslodavci pokazali zamjerno razumijevanje, pa su čak i primili stanovit broj otpuštenih radnika, a radno su vrijeme snizili od 13 na 10 sati dnevno.

Ali prošla je svega godina dana i poslodavci se nisu više pridržavali sporazuma, koji je bio sklopljen u svibnju 1907, nego su najprije produžili radno vrijeme, a zatim je počelo ponovno otpuštanje radnika. Izazvani takvim postupcima, pojedinci su počeli, najprije doduše neorganizirano, u veljači 1908, s malim pobunama. No, ubrzo uslijedio je poziv za generalni štrajk, ali nije proveden u djelo, jer je bilo mnogo štrajkolomaca pa je čitav pokret ubrzo propao. Bilo je doduše ljeti 1908. pojedinačnih manjih štrajkova, no ti su bili veoma brzo brahijalnom silom ugušeni. Negativnom ishodu štrajka pridonijela je i demoralizacija, kad su štrajkaši saznali da je glavni inicijator štrajka de Ambris pobjegao u Švicarsku i svoje drugove ostavio na cjedilu. Pridružio mu se i Tullio Marotti, jedan od poznatijih rukovodilaca parmskog agrarnog proletarijata, pa su tako, ostavši bez glavnih pokretača, štrajkaši morali i ovaj put kapitulirati. Autor na kraju zaključuje da je talijanska buržoazija uoči prvoga svjetskog rata bila jedinstvena i jaka, a industrijski i agrarni proletarijat, na žalost, prilično nejedinstven i manje-više slabo organiziran. Pogotovo se agrarni proletarijat kolebao između pobune i rezignacije, pa je upravo to i dovelo do negativnog ishoda i agrarnih štrajkova u parmskoj pokrajini (2).

Vilim Kahan, suradnik amsterdamskog Instituta za socijalnu povijest, objelodanio je personalni sastav najviših tijela Kominterne od 1919. do 1943. godine. Njegov rad ima prvenstveno dokumentaran značaj, i može poslužiti kao prvo-razredan materijal i jugoslavenskim istraživačima koji se bave Kominternom. U uvodu radnje autor se kritički osvrnuo na noviju objelodanjenu literaturu, te na prvome mjestu spominje knjigu B. Lazitcha, »Les partis communistes d'Europe«, objavljenu u Parizu 1955. godine. Prema Kahanovom sudu knjiga ima niz nedostataka. Ponajprije Lazitch spominje svega 140 članova Kominterne od 360 koji su bili ili članovi ili kandidati, ne identificira pseudonime, a ne navodi ni zemlju odakle su pojedinci došli i postali članovima Kominterne. Kritički se osvrće i na »Biographical Dictionary of the Comintern«, objelodanjen godine 1973. u Stanfordu. Taj biografski rječnik izradili su zajednički Lazitch i M. M. Drachkovitch. U rječniku je obrađeno oko 718 osoba, koje su bilo kako bile aktivne u Kominterni, i to kao izabrani članovi Kominterne, ili kao reprezentativna lica pojedinih nacionalnih komunističkih partija, ili kao članovi aparata, a na kraju i oni koji su s Kominternom održavali neku vezu. Kao dodatak, autori su objelodanili i listu pseudonima. Svakako, to je djelo, prema Kahanovom mišljenju, stanovit korak naprijed, iako i ono obiluje nekim nedostacima. Najvažniji je nedostatak što za eruiranje pojedinih ličnosti nije upotrijebljen izvorni materijal, a uz to je i ovaj put broj članova Kominterne nepotpun, jer još uvijek nedostaje oko 60 ličnosti. Usprkos tim nedostacima, biografski je rječnik ipak vrijedan prilog proučavanju povijesti Kominterne zaključuje na kraju Kahan. Kao treće djelo spominje monografiju J. Degrasa »The Communist International, 1919–1943«. To je opsežna dokumentacija objelodanjena u tri sveska u Oxfordu između 1956. i 1965. Tome djelu nedostaju pseudonimi i na pojedinim mjestima lična imena, što autor s pravom smatra velikim nedostatkom. Nadalje se Kahan osvrće i na dva češka izdanja, objelodanjena u Pragu 1966. i 1969. Prvo je zajednički rad A. Hrbatová i F. Svátka »Přehled o složení nejvyšších orgánů Kominterny 1919–1943«, a drugi je rad izdao samostalno na engleskom jeziku F. Svátek, pod naslovom »The Governing Organs of the Communist International: their growth and composition 1919–1943« u »History of Socialism Year Book 1968«, Prag 1969, str. 179–266. Obje edicije izdao je Institut Komunističke partije Čehoslovačke. Kahan smatra rad

F. Svátaka, usprkos nekim manjim nedostacima, najboljim prilogom koji je do sada objelodanjen o članovima vrhovnog tijela Kominterne.

Nakon toga uvodnog izlaganja, autor obrazlaže svoju obradu i pristup, te navodi da je svu dokumentaciju sudio tako, što je svugdje, po mogućnosti, istražio uz prezime i ime, kao primjerice kod prezimena Müller, od kojih su neka bila prilično važna. Zatim je ličnosti poredao unutar pojedinih zemalja odakle potječu, a pokušao je odgonetnuti i brojne pseudonime služeći se pri tome prvorazrednim suvremenim izvorima.

Dokumentaciju, koju objelodanjuje, sudio je kronološkim redom od Prvog kongresa Kominterne, 2—6. ožujka 1919, pa zaključno sa sedmim 25. VII—20. VIII 1935, s dodatkom svih plenarnih sjednica i popisom prisutnih, uz posljednju održanu za vrijeme drugoga svjetskog rata 15. V 1943.

Na popisu se od prvog kongresa nadalje stalno javlja i Jugoslavija s ovim svojim predstavnicima: Ilijom Milkićem, Simom Markovićem, Filipom Filipovićem (pseudonim Boško Bošković), Trišom Kačlerovićem, Vojom Vujovićem, Bosnićem (Đuro Đaković), Milanom Gorkićem (pseudonim Josip Čižinski) i Milkovićem (Viktor Sahun s upitnikom). Točnost tih podataka treba da provjere oni jugoslavenski povjesničari, koji se bave poviješću Kominterne, jer će tek onda za nas navedeni podaci imati dokumentarnu vrijednost. Na kraju je objelodanjen abecedni indeks imena s brojevima, koji se odnose na objelodanjene tabele unutar kojih je sva tijela Kominterne sistematizirao autor Vilim Kahan (2). Ovaj put, začudo, slabo je zastupljena rubrika »Dokumentacije«. Objelodanjen je svega jedan prilog u toj inače bogatoj rubrici. Riječ je o nekim neobjelodanim pismima poznate njemačke revolucionarke Rose Luxemburg raznim ličnostima u vremenskom rasponu od 1899. do 1913. Originali pisama čuvaju se u raznim fondovima i djelomičnoj ostavštini Luxemburgove u amsterdamskom institutu (3).

Kao i ranijih godina, prema ustaljenoj tradiciji, i godine 1976, u sva tri broja, objelodanjene su uzorno izrađene bibliografije sa sažecima s područja međunarodnoga radničkog pokreta i socijalnih gibanja u čitavoj Evropi i na svim vanevropskim kontinentima.

Miroslava Despot

JUBILARNI »RADOVI« Filozofskog fakulteta u Zadru. Radovi, razdio filoloških znanosti (9), razdio društvenih znanosti (6), 1975/1976, o dvadesetoj obljetnici Fakulteta, god. XIV—XV, sv. 14—15, Zadar 1976, 658 str.

U čast dvadesetogodišnjice zadarskog Filozofskog fakulteta izdan je potkraj prošle godine zbornik napisa njegovih bivših i sadašnjih članova. Pedeset autora iz svih humanističkih nauka objavilo je svoje priloge.

Filozofski fakultet u Zadru, u toku svoga postojanja, nije dao našem društvu samo 941 redovno diplomiranog studenta i 202 diplomirana izvanredna studenta,